

Rim huquqi

Ozod lotin Rim fuqarosi Ulpiandan ot arava sotib oldi. Oradan bir necha oy o'tganidan so'ng boshqa bir rimlik ot arava uning mulki ekanligini, 4 oy oldin uni o'g'irlatganligini, shu sababli ham qaytarib berishni so'rab da'vo qildi. Ozod lotin esa uni o'g'irlanganligini bilmaganini, qolaversa ot aravani o'zi ham olib sotar bo'lgani uchun allaqachon sotib yuborganligini aytdi. Ikkalasi ham bahsni yechish uchun pretorga murojaat qildi.

- 1.Ushbu holatda aravaning egasi lotindan uning qiymatini talab qila oladimi?
- 2.Uchinchi shaxslarning manfaati bo'lgan mulkka nisbatan mulk huquqini boshqaga o'tkazishning oqibatlari qanday?
- 3.Ozod Lotinni insofli egallovchi deyish mumkinmi?
- 4.Mulkni qaytarish haqida qanday da'vo qo'llash mumkin?

Kazusning javobi

Insofli egallovchi deb, rim huquqida shunday munosabatlar ya'ni egallab olgan shaxs ashyoning, mulkning yoki biror-bir obyektning kimga taalluqli ekanligini bilmasdan yoki bilishi ham lozim bo'lmagan holda, u mulkni egallab olishga bo'lgan huquqi yo'q shaxsdan, mulk huquqining egasi deb,tasavvur qilib sotib olishga tushunilgan.Insofli egallovchi mulkning o'g'irlangan ekanligini bilmaydi,u davlat yoki bozor tomonidan o'rnatilgan narx asosida sotib oladi va biror-bir shaxsning huquqi buzilayotganligini ham tasavvur qilmasdan odilona asosda ashyoni o'ziga o'tkazib oladi. shunday ekan,ozod lotinni biz insofli egallovchi deya olamiz . Chunki ,u ot arava o'g'irlanganligini bilmagandi.Vindikatsion da'vo deganda, mulk egasining rozilgisiz boshqa shaxslar tomonidan noqonuniy asosda mulkni, ashyoni egallab olish tushunilgan.Bu da'voning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat bo'lgan:

Da'vo qilish mulk huquqining subyektidan — kim tomonidan egallangan bo'lsa, ushlab turuvchi yoki egalik qiluvchi shaxslarga,hatto ularning insofli yoki insofsiz

egallovchilar bo'lishidan qat'i nazar ashyoni, mulkni egallagan shaxsga da'vo qaratilardi. Mulkni qaytarib olishda vindikatsion davo turini qo'llashi mumkin. Bu masalada lotin insofli egallovchi deya olamiz. Chunki, lotin ot aravaning o'g'irlanganligini bilmasdi. Bu vaziyatda ulpian boshqa bir rimlikning mulkini o'g'irlyapti va o'g'irlagan mulkini boshqaga sotib yuboryapti. Mening fikrimcha bu vaziyatda aravani sotib olgan lotinning deyarli aybi yo'q. Uning aybi sotib olayotgan mulkini tarixini surishtirmagan. Masalaning yana bir tomoni u o'g'irlanganligini bilmasdi. O'zi olib sotar bo'lganligi uchun mulkni sotib yuboradi. Bu vaziyatda ulpian qonunga xilof ravishda o'g'irlyapti va sotib yuboryapti. Mening fikrimcha mulkini o'g'irlatgan Rim fuqarosi o'giri ulpian ustidan shikoyat qilishi kerak. Va ulpian aynan mulkning o'zini yoki pul bilan yetkazilgan zararni qoplashi kerak. Kim birovga tegishli ko'char ashyoni insofli egallagan bo'lsa egalik huquqini vujudga keltiruvchi muddat orqali olishi mumkin. Bunda u o'z huquqini oldingi mulkdorga ham qarshi qo'ya oladi. Nisbatan kam vakolatga ega bo'lgan shaxsga qarshi pretor bu shaxsning huquqlarini bir yil o'tmasdan oldin ham himoya qiladi shaxsning huquqlarini bir yil o'tmasdan oldin ham himoya qiladi. Shuningdek, o'g'irlab olingan ashyolar ham to egasi topilmaguncha egasiz bo'ladi, vaqtincha olib yurgan kishi uning egasi hisoblanmaydi. Bu holatda aravaning asl egasi lotindan mulkini talab qila oladi. Ular kelishgan holda ulpianni qidirib topadilar va aybini bo'yniga qo'yib o'g'irlagan aynan mulkini yoki o'g'irlagan mulkiga teng mulkini yoki o'g'irlagan ashyosiga teng pulni talab qilishi kerak bo'ladi. Sud murojaat qilishlari kerak bo'ladi. xususiy mulk huquqi da'vo bilan himoyalangan, ashyoga egalik esa interdikt bilan va sud orqali tiklangan. O'g'irlagan va kuch bilan tortib olingan narsalarga egalik huquqi (qancha vaqt o'tsa ham) berilmagan. Rimda egalik huquqi alohida himoyaga ega bo'lgan. Avvalo mulkka egalik huquqining mavjudligi va uning buzilganligi aniqlangan (possessorium), so'ngra egalik da'volari bilan emas, balki interdiktlar bilan himoya etilgan. Interdiktlarning mulkni a) ushlab qolish va b) yo'qotilganini qaytarib berish kabi turlari bo'lgan. Mulkni ushlab qolish uchun beriladigan interdiktlar ham ikki xil bo'lgan: 1) ko'chmas mulkni ushlab qolish

uchun beriladigan interdiktlar va 2) ko'char mulklar himoyasi uchun berilgan interdiktlar. Mulkni qaytarib olish interdiktleri ham asosan ikki xil bo'lgan:

Unde vi interdikti ko'chmas mulkidan zo'rlik bilan mahrum qilingan shaxslarga berilgan. Javobgar kishi yerni va uning barcha hosilini to'liq qaytarib berishi kerak bo'lgan; De precario interdikti o'z mulkini boshqa birovga talab qilib olguncha, ya'ni vaqtincha bergan, ammo olgan kishi qaytarishdan bosh tortgan hollarda qo'llanilgan. Interdiktlardan tashqari, yana actio in rem publiciana degan da'vo ham bo'lgan. Bu da'vo mulkning belgilangan muddati o'tishi munosabati bilan qaytarib olishga haqli kishilar huquqini himoya qilgan. Uni pretor amalga oshirgan. Yuqorida ko'rib chiqilgan, ikki usul bilan qo'ldan qo'lga o'tgan narsalar kviritlar mulki bo'lgan. An'ana bir qancha vaqtgacha kviritlar va pretorlar huquqi chegarasida bo'lgan, keyinchalik u pretorlar mulkchiligi tarafiga yon bosgan va, shunday qilib, pretorlar huquqini ifoda etadigan bo'lgan. Hunarmandchilik va savdo-sotiqning rivojlanishi bilan mansipatsiya yoki inyure usullarini qo'llash mushkullashgan, savdoda vakil yuborish keng qo'llana boshlagan. Agar orada kelishmovchilik chiqsa yoki buyum egasi g'irromlik qilib, janjal chiqarsa, uni sud hal qilgan. Sudda yutib chiqqan xaridor narsa egasi bo'lgan. Ammo mulk kvirit yoki sivil mulki emas, balki pretor (bonitar) mulki hisoblangan. Vaqti kelib sivil huquqi da'vosiga aldov haqidagi eksepsiya qarshi qo'yiladigan bo'lgan. Mashhur eksepsiya dol (exceptio doli)da: "Agar da'voda yolg'on, aldov borligi ma'lum bo'lib qolsa, uni rad etish uchun shuning o'zi kifoya, boshqa narsa kerak emas", – deyilgan. Pretorlar shu yo'llar bilan savdo-sotiq va, umuman, munosabatlarning insofli va adolatli bo'lishiga erishganlar. Shunday qilib, pretor eksepsiyasi, ya'ni faktga asoslangan e'tiroz vujudga keladiki, u da'voning huquqiy asosini ham barbod etishi mumkin bo'lgan. Ancha vaqtgacha bu usullar parallel ravishda ishlatib kelingan. Bu ahvolining uzoq davom etolmasligi ochiq ma'lum bo'lib qolganda, pretor Publitsian edikti paydo bo'lgan (mil. av. 70 y.) va da'vo ham uning nomi bilan ataladigan bo'lgan. Ushbu orqali bonitar mulk egasi (mulkdor) vindikatsion da'vo qilish huquqiga ega bo'lgan. XII jadval qonunlar majmuasida yer uchun bu muddat ikki yil, boshqa ashyolar uchun bir yil qilib belgilangan,

faqat bu ashyo o'g'irlanmagan, halol, insofli yo'l bilan topilgan bo'lishi shart bo'lgan. ustinian davrida quyidagi uch shart bajarilishi lozim bo'lgan: Ashyoga belgilangan muddatgacha egalik qilish; Ashyoga insof bilan munosabatda bo'lish; Egalik qilish uchun qonuniy asoslarning mavjudligi. Ko'char mulk uchun bu muddat – uch yil. Ko'chmas mulk uchun esa – 10 yil (hatto 20 yil), mulk egasi shu joyning o'zida yashasa – 10 yil, aks holda 20 yil qilib belgilangan. O'sha mol-mulk ashyo olishga arziydigan holatda bo'lishi lozim (muomaladan chiqarilgan, o'g'irlangan va boshqa ba'zi narsalar bundan mustasno hisoblangan). “ V i n d i k a t s i y a ” (“mulk huquqini himoya qilish”) iborasi juda qadimiy “vimdicera” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, “kuch ishlataman” ma'nosini anglatgan. Bunda gap odamning o'z mol-mulkini talab qilib olish huquqi haqida borgan. Ammo vaqt o'tishi bilan bu vazifa shaxsga, mulkdorga emas, balki davlat, ya'ni pretorga yuklatilgan. Mulkdorlar mulkini pretor himoya qiladigan bo'lgan, bu haqda u interdikt chiqargan. Shu bilan birga, pretor mulk egasining sudga murojaat etib, o'ziga yetkazilgan zararni qoplatishiga ham imkon bergan. Mulkni qonunga xilof tarzda o'zlashtirgan javobgar shaxs uni o'z ixtiyori bilan qaytarib bermasa, ishga pretor aralashgan. Ushbu mulkdan olingan foyda, hosil va daromadlar yoki unga qilingan sarf-xarajatlar hisobga olingan hamda ularni kimning hisobidan undirishni sud belgilagan. Imperiya davriga kelib, vindikatsion da'volar faqat mulkdorning foydasiga emas, balki yana mol-mulkni qonuniy asosda olgan ijarachilar foydasiga ham qo'llana boshlagan. Ko'pincha bu juda uzoq cho'ziluvchi protsesslarni (litiskontestatsiya) yuzaga keltirgan. P r e t o r v a n e g a t o r d a ' v o l a r . Da'volar Rim huquqida petitor va negator turlariga ajratilgan bo'lib, bu hol hozirgacha saqlanib kelmoqda . Pretor da'vo – mulkidan ajralib qolgan mulkdor uning mulkiga nohaq egalik qilib kelayotgan shaxsga qarshi berilgan da'vo. Bu da'vo orqali u o'zining qonuniy mulkini qaytarib olishi, o'ziga yetkazilgan zararni qoplatishi mumkin bo'lgan. Negator da'vo – mulkdan foydalanishda mulkdorga qilingan to'sqinliklarni bartaraf qilish to'g'risidagi da'vo bo'lib, u mulkdorning mulkka nisbatan to'liq huquqini tiklashga qaratilgan. P u b l i t s i a n d a ' v o . Bu da'vo bonitar mulk egalarining manfaatini ko'zlab o'ylab chiqarilgan. Biror sabab

bilan yo'qotilgan mulkni topib olgan va haqiqiy egasiga topshirish imkoniyati bo'lmagan shaxslarga mana shu da'vo qo'l kelgan. Bu da'vo pretorga izhor qilinib, birovning mulkini egallab olgan kishi ham mulkka yaxshi vijdonan munosabat bilan qaraganligi tufayli muayyan vaqt o'tishi bilan haqiqiy mulkdor huquqini qo'lga kiritishi mumkin bo'lgan. Mulkni egallovchi shaxs mulkka xuddi o'zining mulki kabi munosabatda bo'lsa ham, lekin egallash huquqiga ega bo'lmaganligi sababli uni noqonuniy asosda egallovchi deb tushunilgan. Rim huquqida noqonuniy egallash noqonuniy insofli va noqonuniy insofsiz egallashlarga bo'lingan. Noqonuniy insofli egallovchi deb, rim huquqida shunday munosabatlar ya'ni egallab olgan shaxs ashyoning, mulkning yoki biror-bir obyektning kimga taalluqli ekanligini bilmasdan yoki bilishi ham lozim bo'lmagan holda, u mulkni egallab olishga bo'lgan huquqi yo'q shaxsdan, mulk huquqining egasi deb tasavvur qilib sotib olishga tushunilgan. Insofli egallovchi mulkning o'g'irlangan ekanligini bilmaydi, u davlat yoki bozor tomonidan o'rnatilgan narx asosida sotib oladi va biror-bir shaxsning huquqi buzilayotganligini ham tasavvur qilmasdan odilona asosda ashyoni o'ziga o'tkazib oladi. Insofsiz egallovchi deganda, mulkning, ashyoning yoki birorbir obyektning kimga taalluqliligini bila turib, unga g'araz maqsadda yoki huquqini buzish asosida, balki bozor narxidan past narxda sotib olishga tushuniladi. Demak, bu munosabatda insofsiz egallovchi insofsizlik asosida, o'z manfaatini ko'zlab, boshqa shaxslarning erkini, manfaatini, huquqlarini cheklab qilingan harakatlarni amalga oshiradi. Mulkni egallovchilarni insofli yoki insofsiz egallovchilarga bo'lish, ularga qo'llaniladigan huquqiy rejim bilan bog'liq, ya'ni insofsiz egallovchidan egallagan mulkni to'liq asosda qaytarib olish hamda uning hosil va daromadlarini ham undirib olish uchun qat'iy javobgarlik shakllari o'rnatilsa insofli egallovchi uchun yengilroq huquqiy rejim qo'llaniladi. Darhaqiqat, Rim huquqshunoslari egallashning o'ziga xos xususiyatlari va boshqa elementlardan farqini quyidagilardan iborat deb hisoblaganlar:— egallashning birdaniga xuddi mulk huquqi kabi o'z merosxo'rlariga o'tkazilmasligi;— egallash huquqini buzgan shaxsga, ya'ni insofsiz asosda mulkni egallab olgan shaxsning aynan o'ziga da'vo qilinishi;—

egallash huquqi asirdan qaytib kelgan shaxsga xuddi mulk huquqidek birdaniga o'tkazilmasligi;— mulk huquqi doimo da'volar orqali himoya qilinishi, egalik huquqi esa interdiktlar asosida himoya qilinishi, ya'ni pretor tomonidan huquqni buzgan shaxsga, egallovchini bezovta qilmasligi to'g'risida buyruq berilib, toki sud orqali buzilgan huquqlarini tiklashgacha ketadigan vaqtlarni e'tiborga olib qilingan harakatlardan iboratdir. Ayniqsa, rim huquqida dastlabki usul asosida mulkka egalik qilish maxsus xarakterga ega bo'lgan. Egasiz mulkni egallash, mulkning qo'shilishi yoki aralashib ketishi natijasida, mulkka qaytadan ishlov berish asosida, hamda foyda va hosillarni yig'ish asosida, mulkka egalik qilish muddatining o'tib ketganligi natijasida, mulk huquqi kelib chiqsa, dastlabki usul asosida mulkka egalik qilish, deb e'tirof etilgan. Bu usulda huquqni beruvchi noaniq, hatto yo'q bo'lishi ham mumkin degan xulosaga ham borilgan. Hosila usulida ashyo traditio (an'anaviy) asosida, ya'ni ashyoni qo'ldan – qo'lga o'tkazish yoki ashyoni berishga, boshqa shaxsga o'tkazilishiga katta e'tibor qaratilib, ashyoning sotib oluvchiga o'tkazilishi mulk huquqini keltirib chiqargan. Lekin ashyolarni, berish yoki o'tkazish hamma vaqt ham mulk huquqining egaligini keltirib chiqarmagan, ba'zi holatlarda esa egallab turish yoki ushlab turish munosabatlaridan iborat bo'lgan. Mulk huquqining vujudga kelishi uchun albatta ashyoni mulk huquqining egasi bo'lasan, degan xohish, istak bilan berish lozim bo'lgan. Rim huquqshunoslari «an'anani», ya'ni mulkka ega bo'lish usuli sifatida juda ko'p qo'llab uni quyidagicha ta'riflaganlar: ya'ni, mulk egasidan (mulkdordan), ikkinchi shaxsga shartnomalar asosida, haq evaziga (ba'zan haqsiz) mulk huquqi egaligini o'zidan boshqa shaxsga o'tkazilishiga tushuniladi. Albatta, bu munosabatda ashyoga bo'lgan mulk huquqini ikkinchi shaxsga o'z xohish, istagi bilan o'tkazishga tushunilgan va unda xohish, istak mulkni o'tkazish uchun asos bo'lib hisoblangan. Dastlabki usulda ashyoni, mulkni, yerni, tabiat boyliklarini egallab olish yoki egasiz mulkni birinchi bo'lib, o'ziga o'tkazib olishga katta e'tibor qaratilgan. Masalan, yovvoyi hayvonlarni, baliqlarni yoki mulk egasining o'z roziligi bilan unga keraksiz ashyolarni egallash kabi munosabatlar. Xususiyl mulk huquqi obyektlarini egallash chegaralanmagan.